ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

TƏRANƏ ƏZİMOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ADPU
terana@mail.ru

ANARIN PYESLƏRİNDƏ PSIXOLOGİZM

Açar sözlər: psixologiya, millilik, müasirlik axarı, bədii gülüş, monoloq, dialoq
Ключевые слова: психология, национальность, поток современности, художественный смех, монолог, диалог
Key words: psychology, nationality, modernity flow, artistic laughter, monologue, dialogue

Anar psixologizmi özünü təhlil, fərdin psixologiyası, millilik, tarixlik bəşərilik və müasirlik axarı ilə irəliləyir, bədii gülüş, monoloq, dialoq, qəhrəmanların davranışı, dramatik kolliziyalar, qəhrəmanların xarakteri müstəvisində formalaşır. «Təhminə və Zaur», «Şəhərin yay günləri» pyesləri problemə aydınlıq, konkretlik gətirmək baxımından çox səciyyəvidir. Çünki bu əsərlərdəki bir çox obrazlar psixoloji əksetdirmə və özünütəhlil məqamlarının mahiyyəti barədə dolğun təsəvvür yaradır. «Şəhərin yay günləri» üç pərdəli, yeddi şəkilli pyesdir. Əsər ali məktəb həyatından, alim-ziyalı mövqeyindən, onların cəmiyyətə münasibəti və cəmiyyətdə yeri məsələlərinə həsr edilmişdir. Anar bir dramaturq kimi pyesdə «nəyisə» hər dəfə oxucunun yadına-yaddaşına gətirir. Onun eyhamları bəzən də bilavasitə pyesin birinci şəklində Qumru ilə Namiq arasında gedən dialoqda görünür. Öyrənirik ki, Namiq su köşkündə su içərkən stəkanı əlindən salıb sındırır. Lakin nəzərə almır ki, bu əmlakdır, alınıb yerinə qoyulmalıdır. Bu, ilk baxışdan adi görünür. Lakin dramaturq buna ictimai məna verir; insanın ictimai məsuliyyəti, davranış normalarını hər dəfə onlara xatırladır, demək istəyir ki, insan cəmiyyətdə münasibətdə olduğu hər şeyə qayğı və məsuliyyətlə yanaşmalı, onun təəssübünü çəkməlidir. Qumru Namiqə zarafatla «cərimə verərik, ödəyərik» deyəndə, Namiq «getdik» deyə cavab verməklə

kifayətlənir. Yazıçı demək istəyir ki, biz ən adi davranış normalarına qətiyyən əməl etmir, özümüzdə vərdiş yaratmaq istəmirik. Qumru bu vərdişin ictimai-əxlaqi borc olduğunu anlatmaq üçün hər dəfə israrla bildirir ki, hər bir adam zəng edəndə, yaxud bir şeyi hər dəfə təkrar edəndə və ya suallar veriləndə onlara ədəb-ərkanla, nəzakətlə cavab verilməli.

B.Zeynallı təbiətinə xas olan təşəxxüsünü, duzlu danışığını, xoşhal ovqatını bütün dialoqlarında təzahür etdirməyə çalışır və sanki bunsuz keçinə bilmir. Onun dialoqunun maraqlı detallarından biri də haqqında radioda getmiş bir verilişlə bağlıdır. Dinləyə bilmədiyi bu verilişlə bağlı təəssüratlarını ona eşitdirəndə: «Hə, eşitdim. Yəni, eşitdim deyəndə verilişin özünü eşitmədim. Eşitdim ki, veriliş olub. Heyf, verilişin özünə qulaq asa bilmədim. Həmkarlar qurultayında idim. Dəvətnamə göndərmişdilər Rəyasət heyətinə. Məsələ onda deyil. . . Nazirlə yanaşı oturmuşduq. . . Hə, sora eşitdim ki, demə elə bu vaxt radioyla veriliş olub» - deyə bildirir [7, 29]. Anar həssas dramaturqdur, dərin, iti müşahidə ona imkan verir ki, obrazın psixoloji təbiətini axıradək oxuya, öyrənə bilsin. Bu mənada o, yaxın və uzaq məqamları bir məcraya gətirməyi, epik zamanı bir an, məqam içində təqdim etməyi bacarır. Əslində, formal olaraq surətlərin vəziyyətləri, əhvalları ilə bağlı təsvirlərin gedib «Zaman» xəbərlər proqramına çıxa biləcəyi xəyalı heç ağıla da gəlməz. Amma yazıçı bunu duyub təqdim etməyi bacarmışdır. Qonaqlar deyəndə ki, radioda sizin barənizdə çox səmimi danışdılar, onda Bəhram deyir: «Hə, elə deyirlər. Bu günlərdə televizordan da gəlmişdilər, Moskvadan. Xüsusi «Zaman» proqramı üçün çəkdilər» [4, 46]. Həssas müşahidə Anar dramaturgiyasının səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir. İlk baxışda, pyesdə Rasim surəti ilə bağlı epizodun bir süjet detalı olaraq mətnə daxil edilməsinə bir o qədər ehtiyac görülmür, lakin sonraki məqamlardan görürük ki, hər detal, ştrix surətin təbiətindən, vərdişlərindən, ictimai mühitdəki yerindən, mövqeyindən xəbər verir. Rasim Bəhram Zeynallının işçisidir. Çox sakit, ehtiyatlı təbiətə malikdir, - hər halda B. Zeynallının yanında belə görünür. Əslində o, ailədə heç də belə deyil. Belə başıaşağı, fağır adam evində «əjdahadır». Və bir vərdişi də var ki, hər gün işdən gələndən sonra yatır və tapşırır ki, onu heç kim narahat etməsin. Bu, onu göstərir ki, cəmiyyətdə elə adamlar var ki, evdə kişi, çöldə pişik xislətində görünürlər. Bu mənasızlıq əslində yazıçı ifadəsidir, psixoloji münasibətdir. Anar psixoloji vəziyyətləri əslində bütün vəziyyətlə, obrazlarla bağlamağa, bu baxımdan onları qabartmağa ciddi səy edir. Belə olanda biz onun obrazlarının fərdi xüsusiyyətlərini hadisə və cəmiyyətin özü tərəfindən deyil, öz nitqləri, danışığı, dialoqları

vasitəsilə müşahidə edirik. Anar təkcə bu vəziyyətin baş obrazlarda yox, detal və ştrixlərdə, hətta remarkalarda belə təzahür etdirir, diqqət göstərir, vəziyyət içində başqa vəziyyətin təzahürünə çalışır. Bu baxımdan Rasim Quliyev obrazının da fərdi detalda görüntüsü bundan irəli gəlir.

Pyesdə dramatik obyekt geniş planda deyil, ailə-məişət çərçivəsində, stol başındadır. Lakin bu dairədə hərəkətdə olan obrazlar öz dillərində danışırlar, həm xarakterləri, həm ondan irəli gələn psixoloji xüsusiyyətləri, həm də hadisə geniş bir müstəvi üzərində canlanır, - pyesin müasir vəziyyəti, psixoloji təqdimat və özünüanaliz məhz bu keyfiyyətdə üzə çıxır. Əslində onun uzaq keçmişi o adamlarla deyil, çağdaş zəmanəmizin insanlarıdır ki, sanki onlarla oturub-dururuq və ünsiyyətdə oluruq. . Dilarə narahatdı ki, birdən hədiyyənin biz tərəfdən olduğunu bilməz. Bu hədiyyə 30 manatlıq qaşıq hədiyyəsidir. Əslində bu hədiyyə Ruxsarənin qucağında 300 manatlıq olan çoxlu bir büllur vaza ilə müqayisədə çox kiçikdir. Bu vazanı ona Şamxal və qadını Tamara xanım gətirmişdir. Bir vaxt Bəhram Zeynallı Şamxalın qadını Tamara xanımı əməliyyat etmişdir. Bunlar da həmişə özlərini Bəhrama borclu hesab edirlər. Dilarə xanım bunu özünə görə böyük bir hədiyyə hesab edir. Yazıçının məqsədi isə bu deyil, məqsəd bu ailənin özünə görə psixoloji həyat tərzini göstərməkdən başqa, onun sosial səbəblərini aydınlaşdırmaqdır. Məclisin gedişində biz həm Qiyas, həm Şamxal, həm də Rasim surətləri ilə tanış oluruq. Onların bir-birinə olan münasibətlərində yazıçının məqsədi ıə bir çox sosial səbəbləri görünür. Dialoqda yaxşılıq, həqiqət, düzlük, ədalət, nəcabət ətrafında söhbətlər gedir və bu psixoloji, əxlaqi, insani keyfiyyətlərə hər obrazın öz baxışı var. Və bunlar yazıçı tərəfindən mütləq yox, nisbi mənada dəyərləndirilir. Şamxal Bəhramdan yaxşılıq gördüyünə görə (əslində bu yazıçı nəzərində yaxşı yox, məsuliyyət, vəd borcu kimi dəyərləndirilir) ona yaxşılıq edir və özünü minnətli sayır. Bəhram da, Şamxal da, Qiyas da yaxşılıq haqda mühakimə yürüdürlər. Şamxalın nəzərində yaxşılıq kiçik olan xeyirxahlığa daha böyük xeyirxahlıqla qayğı göstərməkdir. Bəhram Çikaqoda məruzə etdiyinə rəğmən yeri gəldikdə bir mübahisəni xatırlayır: Mübahisənin məğzi «yaxşılıq, yoxsa həqiqət» barəsində olur. Qiyas bunu eyni şey kimi qiymətləndirir, Şamxal isə buna nisbi, müxtəlif şəraitlərə yozum, dəyərləndirmə verir. Əslində bu, dramaturq mövqeyidir, - bildirir ki, «hər ikisi böyük sözdür, amma bəzən görürsən ki, həqiqətlə yaxşılıq toqquşdurulur bir-biri ilə, necə deyərlər, kəllə-kəlləyə gəlir. Bax, tutalım, kimsə sənə böyük bir yaxşılıq eləyib, amma sonra iş elə gətirib ki, sən həqiqət naminə həmin adama pislik etməlisən. İndi di gəl görüm niyə belədir? Yazıçı bunu təbii qiymətləndirir ki,

çoxluq, cəmiyyət psixologiyası ictimai quruluşa nəzərən belədir. Ona görə də Qiyaslar da məqamdan-məqama psixoloji vərdişləri, əxlaq normalarını «hardasa» etmək məcburiyyətində qalırlar. Lakin ümumən düşünəndə Qiyasda vicdanlı ağıl üstünlük təşkil edir, buna görə də kasıb olaraq yaşayır. "Dramaturq pyesdə "sərt" həqiqətin təmsilçisi Qiyas Zeynallının xarakterində insanın müqavimət göstərmək əzmini, müəyyən həzzlərdən şüurlu şəkildə imtina etmək iqtidarını əks etdirmişdir. Müəllif Qiyas obrazı ilə demək istəyir ki, dünya xali deyil, cəmiyyətin sinəsində gedən proseslərin xarakterindən asılı olmayan insan öz ilkinliyi, təmənnasızlığını, obrazlı desək, nəsilliyini qoruyub saxlaya bilər. "(2, 75)Qiyas ali məktəbdə işləməyinə baxmayaraq, orada gedən prosesləri belə eşitmək, görmək istəmir, ona qızıl saat bağışlananda onu geri, sahibinə qaytarır. Halal maaşı ilə dolanmaq istəyir. Pyesdə dramatik psixologizm (kolliziyalar) Qiyas Zeynallının Tələbə Qəbul Komissiyasının məsul katibi təyin edilməsindən sonra başlayır. Qiyasa məhəl qoymayan Şamxal oğlu üçün Qiyasdan xahiş etmək istəyir. Odur ki, yanına əmisi Bəhram Zeynallını göndərir. Bəhram Zeynallı da bu səbəbdən qardaşoğlusunun qapısını açmalı olur. Əlbəttə, bu, o demək deyil ki, Bəhram Qiyasa qarşı etinasız olub, yox. Sadəcə, Qiyasın düz mövqeyini əmisi lazımınca qiymətləndirməyib, bu səbəbdən də qapısını açmayıb. Sonra biz Qiyasın qapısı ağzında Firuz və Ağarəfini görürük [8, 261].

Ədəbiyyat

1. Musayeva F. V. Anarın bədii nəsrində xarakter problemi. Bakı: Elm, 2003, 154s.
2. Nəbiyev B. Roman və müasir qəhrəman. Bakı, Yazıçı, 1987, 354
3. Orucəli N. Bədii yaradıcılıqda komizm məsələlərinə dair. / Ədəbiyyat və zaman. Bakı, 1971, s. 140 – 150.
4. Rahid. Dünənsiz yaşamağın faciəsi. / «Azərbaycan» jurn. , 1979, № 8, s. 181 – 196.
5. Rəhimli İ. Dramaturgiya və teatr. Bakı, İşıq, 1984, 148 s.
6. Rəhimli İ. İnsan həqiqətinin təntənəsi. / «Azərbaycan gəncləri» qəz. , 1978, 7 fevral.
7. Rza X. Böyük məhəbbəti ləkələyənlər. / «Azərbaycan müəllimi» qəz. , 1985, 24 dekabr.
8. Rza X. Dramaturgiyada ədəbi əlaqələr. Bakı, Elm, 1987, 179 s.

Т.Азимова

Анар «Летние дни» игра психологии

Резюме

Перу Анара принадлежит ряд интересных произведений, затрагивающих в основном проблемы современности. В своих книгах он старается раскрыть образ современного ему человека, показать, с какими трудностями ему приходится сталкиваться, как традиционные понятия и менталитет влияет на жизнь людей.

Против их отношений выступают все — семья юноши, общество, друзья. В этой тяжёлой ситуации они пытаются не потерять себя, но порой обстоятельства слишком давят на них.

В своих книгах он старается раскрыть образ современного ему человека, показать, с какими трудностями ему приходится сталкиваться, как традиционные понятия и менталитет влияет на жизнь людей.

Другими не менее интересными произведениями писателя являются «Комната в отеле», «Юбилей Данте», «Я, Ты, Он и телефон» и другие. По сценариям Анара снято 12 фильмов, из них три фильма снято им в качестве режиссёра.

T.Azimova

Anar "The Summer Days" psychology's play

Summary

Anar belongs to a number of interesting works, mainly affecting the problems of our time.Anar began publishing in the 1960s. In his books he tries to disclose the image of a contemporary man, to show what difficulties he has to face, how traditional concepts and mentality affect people's lives.His works include: "Longing for the Holiday" (Bayram Həsrətində), "The Rain Stopped" (Yağış Kəsdi), "White Port" (Ağ Liman), "A Person's Person" (Adamın Adamı), "The Sixth Floor of the Five-Story Building" (Beşmərtəbəli Evin Altıncı Mərtəbəsi) later used for the movie □□□□□□□, "Opportunity" (Macal), "I've Come to You" (Sizi Deyib Gəlmişəm), "Without You" (Sizsiz), "Summer Days of the City" (Şəhərin Yay Günləri), "Hotel Room" (Otel Otağı), and "Me, You, Him and the Telephone" (Mən, Sən, O və Telefon).

He has written the scripts for various movies including □□□□□□□□□□□□□□□ □□□□□□□ ("The Land. The Sea. The Fire. The Sky"), □□□□□□□□ ("The Day Passed") and □□□□□□□□□□□. Anar was the scenarist and producer of the film □□□□□□□□□□ ("The Life of Uzeyir").

Rəyçi:. Himalay Qasımov
Filologiya elmləri doktoru, professor